

Futures Studies of the Islamic Revolution Based on the Qur'anic Thought of Ayatollah Khamenei

Mohsen Mohajernia

Associate Professor, Islamic Research Institute for Culture and Thought, Qom, Iran.
(Corresponding Author).

mohajernia@gmail.com

0000-0002-0000-0000

Seyyed Ebrahim Masoumi

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, University of Kashan, Kashan, Iran.

masomi6228@kashanu.ac.ir

0009-0008-0475-9424

Saeed Asadi

Level Four Graduate of Qom Seminary; M.A. in the Development and Promotion of Religious Culture.

mordadi0938@gmail.com

0000-0000-0000-0000

Abstract

Futures studies of the Islamic Revolution, without benefiting from normative scenarios grounded in Qur'anic teachings, cannot properly delineate the path toward attaining the New Islamic Civilization and its lofty ideals. Most existing studies have either been limited to secular Western methods or, through broad theoretical generalizations, have been unable to provide practical solutions for overcoming the tangible challenges of the present situation. The present study was conducted with the aim of formulating deliberative scenarios based on the Qur'anic thought of Ayatollah Khamenei and in response to the question of how, by using normative scenario-building, one can move beyond the current state—which is accompanied by challenges such as the weakening of revolutionary values, the enemy's cultural and political infiltration, internal and external discord, economic and administrative injustice, declining popular participation, and incomplete institutional effectiveness—and reach the desired future of the New Islamic Civilization and the groundwork for the reappearance of Imam Mahdi (AJ). The theoretical framework of this research is based on the fundamental concepts of futures studies, including possible, probable, and desirable futures, systemic thinking about alternative futures, and normative scenario-building as a form of future engineering. Using an analytical-descriptive method in the explanatory sections and normative scenario-building in the depiction of the future, this study has designed four deliberative scenarios: the strengthening scenario of the system (preserving Islamic rule), the scenario of collective responsibility (popular participation), the scenario of initiative in conditions of necessity (*Atash be Ekhtiyar*), and the scenario of cohesion-building (national and Islamic unity). The research outcome provides an operational and indigenous framework for organizing the future of the Islamic Revolution, which, unlike secular Western approaches, emphasizes human agency, collective will, shared responsibility, and divine guidance, and presents the aforementioned scenarios as enabling tools for transforming threats into opportunities. This approach can provide a roadmap for governmental institutions and revolutionary forces toward realizing the New Islamic Civilization and achieving a desirable and favorable future.

Keywords: Futures Studies; Qur'anic Teachings; Islamic Revolution; Scenario-Building; Ayatollah Khamenei.

Extended Abstract

Introduction

The Islamic Revolution, as a unique phenomenon in contemporary history, has always been closely associated with its transcendent ideals, including the realization of the New Islamic Civilization and the preparation of the ground for the reappearance of Imam al-Mahdi (may God hasten his reappearance). More than four decades after the establishment of the Islamic Revolution, the need for futures studies and the delineation of pathways toward the realization of these ideals has become increasingly evident.

On the one hand, the Islamic system faces various challenges, including the weakening of revolutionary values across generations, the cultural and political influence of adversaries, internal and external divisiveness, economic and administrative injustice, declining public participation, and the inadequate performance of institutions. On the other hand, most existing studies on the future of the Islamic Revolution have either remained confined to secular Western methods—which are incompatible with the religious and value-based nature of the Islamic system—or have been limited to broad theoretical generalizations and, consequently, have failed to provide practical solutions for overcoming the tangible challenges of the current situation.

This theoretical and practical gap highlights the necessity of developing normative scenarios grounded in revealed sources and informed by the Qur’anic thought of religious leaders. In this context, Ayatollah Khamenei, through his profound Qur’anic and future-oriented perspective, has presented a value-based framework for moving beyond the current situation and attaining a desirable future. This framework can serve as an effective roadmap for governing institutions and revolutionary forces. From his perspective, futures studies are understood not merely as an instrument for predicting future developments but as a normative field of knowledge concerned with constructing the future on the basis of collective agency, public responsibility, and divine guidance.

Research Questions

The present study seeks to answer the following principal question:

How can normative scenario planning based on Qur’anic teachings and Ayatollah Khamenei’s thought facilitate the transition from the current state of the Islamic Revolution to its desirable future—namely, the realization of the New Islamic Civilization and the preparation of the ground for the reappearance of Imam al-Mahdi (may God hasten his reappearance)?

This principal question may be divided into three subsidiary questions:

1. What is the position of normative futures studies within Ayatollah Khamenei’s intellectual system, and what characteristics distinguish this approach from secular perspectives?
2. Which teachings of the Holy Qur’an and the Prophetic tradition can serve as epistemological foundations for formulating prescriptive scenarios?
3. How can the scenarios of *Tawalli* and *Tabarri*—allegiance to the righteous and dissociation from the enemies of truth—and enjoining what is right and forbidding what is wrong function as practical strategies for addressing the tangible challenges of the present situation and facilitating the realization of the New Islamic Civilization?

Methodology

The present study adopted a combined approach, employing both descriptive-analytical research and normative scenario planning. In explaining the theoretical foundations and conceptual framework, the descriptive-analytical method was used to examine the fundamental concepts of futures studies, clarify the position of normative scenario planning, and extract key components from Ayatollah Khamenei's statements and thought.

The research data were collected through library research and by consulting authoritative Qur'anic and hadith sources, scholarly works on futures studies, and collections of Ayatollah Khamenei's speeches and written works. In the scenario-planning section, two prescriptive scenarios—*Tawalli* and *Tabarri*, and enjoining what is right and forbidding what is wrong—were designed and formulated on the basis of Qur'anic verses, Islamic traditions, and a content analysis of Ayatollah Khamenei's statements.

Unlike exploratory scenarios, which seek to identify possible futures on the basis of existing trends and uncertainties, normative scenarios aim to construct a desirable future in accordance with the values and ideals of a particular intellectual system. Accordingly, the two scenarios were selected because, within Ayatollah Khamenei's intellectual system, *Tawalli* and *Tabarri* function as mechanisms of identity protection and adversary recognition, while enjoining what is right and forbidding what is wrong serve as mechanisms of public oversight and social deterrence. Both play a pivotal role in preserving and strengthening the Islamic system and preparing the ground for the New Islamic Civilization.

The research process was organized in several stages. First, the challenges of the current situation were identified on the basis of previous studies and Ayatollah Khamenei's statements. Second, the characteristics of the desirable future were determined with reference to Qur'anic verses and Islamic traditions. Finally, the two scenarios were extracted and formulated by taking current trends and objective conditions into consideration.

Results and Findings

The findings demonstrate that futures studies within Ayatollah Khamenei's intellectual system do not constitute merely a descriptive instrument for predicting events. Rather, they represent a normative body of knowledge concerned with constructing the future on the basis of Islamic values, collective agency, and divine promises. From this perspective, two central prescriptive scenarios, supported by firmly established Qur'anic and hadith foundations, can be designed and implemented.

1. The Scenario of *Tawalli* and *Tabarri*

The first scenario is that of *Tawalli* and *Tabarri*, meaning allegiance to the righteous and dissociation from the enemies of truth. Grounded in Qur'anic verses concerning *Wilayah* and disavowal—such as those contained in Surahs al-Mumtahanah and al-Tawbah—as well as numerous Islamic traditions, this scenario pursues three fundamental objectives.

The first objective is to safeguard religion and preserve the dignity of society. In this respect, maintaining clear boundaries with adversaries and dissociating from disbelievers and polytheists prevent them from dominating Muslims and thereby safeguard the dignity, independence, and authority of the Islamic system.

The second objective is to promote solidarity and cohesion within the Muslim community. The mutual allegiance of believers and their dissociation from adversaries strengthen the internal unity and cohesion of Islamic society and protect it against divisive efforts.

The third objective is adversary recognition, which entails accurately identifying and categorizing adversaries and establishing clear boundaries and red lines in relations with them. In Ayatollah Khamenei's thought, this scenario is articulated through the concepts of "the Great Jihad" and refraining from placing trust in adversaries. Its practical manifestation can be observed in the Islamic Republic of Iran's dignity-centered policies in the international sphere.

2. The Scenario of Enjoining What Is Right and Forbidding What Is Wrong

The second scenario is that of enjoining what is right and forbidding what is wrong. This scenario performs its functions through four principal mechanisms.

The first mechanism is protecting society from moral and social harm. It is based on two key considerations: preventing society from becoming desensitized or indifferent toward wrongdoing and ensuring that wrongdoing continues to be recognized as wrong, thereby preventing the normalization of sin and misconduct.

The second mechanism is the creation, preservation, and expansion of values. Through public supervision and participation, this principle institutionalizes divine values such as justice, fairness, and fraternity in society.

The third mechanism is the prevention of deviation and corruption. In this respect, the obligation to enjoin what is right and forbid what is wrong functions like a powerful current that removes social contamination, corruption, and abnormality from society.

The fourth mechanism is the management of social harms. By fostering public sensitivity toward wrongdoing and preventing the normalization of corruption, this principle directs society toward the realization of the "good life" (*hayat tayyibah*).

In Ayatollah Khamenei's statements, enjoining what is right and forbidding what is wrong is presented as one of the most important, superior, and consequential Islamic obligations. The abandonment of this obligation is likewise regarded as a principal factor contributing to the decline and destruction of Muslim societies throughout history.

Conclusion

The principal contribution of the present study is its demonstration that the two prescriptive scenarios of *Tawalli* and *Tabarri* and enjoining what is right and forbidding what is wrong are not merely abstract or general propositions. Rather, they constitute concrete and operational strategies, each of which corresponds to particular challenges within the current situation and delineates a pathway for overcoming obstacles to the realization of the New Islamic Civilization.

By emphasizing the protection of identity boundaries, adversary recognition, and solidarity within the Muslim community, the scenario of *Tawalli* and *Tabarri* responds to the challenges of adversarial influence, divisiveness, and the weakening of national dignity. In contrast, through its protective, value-generating, preventive, and harm-management functions, the scenario of enjoining what is right and forbidding what is wrong provides a practical strategy for confronting injustice, declining public participation, and the weakening of revolutionary values.

Unlike secular approaches to futures studies, which may regard the future primarily as the product of impersonal social forces, these scenarios emphasize human agency, collective will, public responsibility, and divine guidance. They therefore conceptualize the future not as a predetermined condition to be passively anticipated but as an arena to be actively shaped through conscious, value-oriented, and responsible collective action.

Overall, normative futures studies grounded in Qur'anic teachings and Ayatollah Khamenei's thought provide an effective framework for transforming threats into opportunities and guiding society toward a desirable and commendable future. Such an approach integrates revealed teachings, collective agency, social responsibility,

and strategic planning within a coherent framework for the future of the Islamic Revolution.

Future studies should examine the feasibility and practical realization of these two scenarios, the interaction between them, the development of indicators for monitoring progress, and the means through which these two religious obligations can be institutionalized within the country's governmental and cultural structures. Such inquiries could contribute to making the horizon of the New Islamic Civilization increasingly attainable.

Keywords: Prescriptive Scenarios; Islamic Revolution; New Islamic Civilization; *Tawalli* and *Tabarri*; Enjoining What Is Right and Forbidding What Is Wrong; Qur'anic Thought; Ayatollah Khamenei.

مقاله پژوهشی

آینده پژوهی انقلاب اسلامی بر پایه اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای

محسن مهاجرنیا

دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

mohajernia@gmail.com

id 0000-0002-0000-0000

سید ابراهیم معصومی،

استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

masomi6228@kashanu.ac.ir

id 0009-0008-0475-9424

سعید اسدی

سطح چهار حوزه علمیه قم، کارشناسی ارشد توسعه و تبلیغ فرهنگ دینی.

mordadi0938@gmail.com

id 0000-0000-0000-0000

چکیده:

آینده پژوهی انقلاب اسلامی بدون بهره‌مندی از سناریوهای هنجاری مبتنی بر آموزه‌های قرآنی، نمی‌تواند مسیر دستیابی به تمدن نوین اسلامی و آرمان‌های متعالی آن را به درستی ترسیم کند. اغلب مطالعات موجود یا به روش‌های سکولار غربی محدود شده‌اند و یا با کلی‌گویی‌های نظری، از ارائه راهکارهای عملی برای برون‌رفت از چالش‌های عینی وضع موجود ناتوان مانده‌اند. پژوهش حاضر با هدف تدوین سناریوهای تدبیری بر پایه اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای و در پاسخ به این پرسش انجام شده است که چگونه می‌توان با استفاده از روش سناریوپردازی هنجاری، از وضع موجود (که با چالش‌هایی چون تضعیف ارزش‌های انقلابی، نفوذ فرهنگی و سیاسی دشمن، تفرقه‌افکنی داخلی و خارجی، بی‌عدالتی اقتصادی و اداری، کاهش مشارکت مردمی و کارآمدی ناقص نهادها همراه است) عبور کرده و به آینده مطلوب (تمدن نوین اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج)) دست یافت. چارچوب نظری این پژوهش بر مفاهیم بنیادین آینده‌پژوهی شامل آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب، تفکر نظام‌مند درباره آینده‌های جایگزین و سناریوپردازی هنجاری به‌مثابه مهندسی آینده استوار است. این نوشتار با روش تحلیلی-توصیفی در بخش‌های تبیینی و روش سناریوپردازی هنجاری در ترسیم آینده، چهار سناریوی تدبیری را طراحی کرده است: سناریوی تقویتی نظام (حفظ حاکمیت اسلامی)، سناریوی مسئولیت همگانی (مشارکت مردمی)، سناریوی آتش به اختیار (ابتکار عمل در شرایط اضطرار) و سناریوی انسجام‌بخشی (اتحاد ملی و اسلامی). دستاورد پژوهش، ارائه چارچوبی عملیاتی و بومی برای سامان‌دهی به آینده انقلاب اسلامی است که برخلاف رویکردهای سکولار غربی، بر عاملیت انسانی، اراده جمعی، مسئولیت همگانی و هدایت الهی تأکید دارد و سناریوهای مذکور را به‌مثابه ابزارهایی تحقق‌بخش برای تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها معرفی می‌کند. این رویکرد می‌تواند نقشه راهی برای نهادهای حاکمیتی و نیروهای انقلابی در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی و دستیابی به آینده‌ای مطلوب و پسندیده فراهم آورد.

واژگان اصلی: آینده‌پژوهی، آموزه‌های قرآنی، انقلاب اسلامی، سناریوپردازی، آیت‌الله خامنه‌ای.

دسترسی به مقالات نشریه علمی مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی (Open Access) است.

نشریه علمی «مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0

Doi: 10.20234/irsj.2026.525565.1139

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

مقدمه

آینده‌پژوهی دانشی مستقل است که به شکلی روش‌مند به مطالعه آینده می‌پردازد. این دانش تصاویری از آینده‌های ممکن، در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌دهد تا در زمان حال، تغییرات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و امنیتی را با توجه به سرعت حیرت‌انگیز زمان و پیوستن به تاریخ، رصد کند و برای جلوگیری از غافلگیری و از دست رفتن سرمایه‌های نظری و انسانی به فهم دقیق و درست از آینده دست یابد تا بر اساس این تصاویر، بتواند به شکل کارآمد برای طراحی مطلوبیت‌های خویش تصمیم‌گیری نماید. این دانش آینده جوامع را نسبت به رویدادها، فرصت‌ها، مخاطرات احتمالی آینده را به تصویر می‌کشد و ابهام‌ها و تردیدها و دغدغه‌های فرساینده جوامع را می‌کاهد، توانایی انتخاب هوشمندانه آینده را افزایش می‌دهد تا بدانند که به کجاها می‌توانند بروند، به کجاها باید بروند و از چه مسیرهایی می‌توانند به سهولت بیشتری به آینده‌های مطلوب برسند.

این دانش اگرچه دانشی بدیع و نوین است ولی بن‌مایه‌های آن در اسلام به صورت جدی و مؤکد مطرح شده است که کلیدواژه‌های همسو نظیر توسّم، فراست، بصیرت، هشیاری، دوراندیشی، عاقبت‌اندیشی، حزم، تدبیر، عبرت‌گیری، خودسازی توأم با اراده، آینده‌نگری و آینده‌نگاری و... در آموزه‌های دینی تأییدی بر این مدعاست؛ بررسی آیات و روایات چشم‌اندازی از آینده را ارائه می‌دهند که در آن، هشدار و بشارت وجود دارد و به طور مستقیم و غیرمستقیم از دین‌داران و خردمندان می‌خواهد از فرصت‌ها بهره گرفته و با هوشیاری، تدبیر، بصیرت و اقتدار برای آینده آماده شوند و آینده خود را بسازند «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» آل عمران ۱۴۰ «سرنوشت و آینده از دل امروز تولد می‌یابد. آینده در دست امروز انسان‌ها است و اراده انسان است که سرنوشت و آینده او را می‌سازد؛ و از سوی دیگر خداوند از آن آینده خبر می‌دهد؛ «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» اسرا ۸۱ و «لَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» انبیا ۱۰۵ «آینده طبق اراده تغییرناپذیر الهی، سرانجام نیک برای جهان و حاکمیت بندگان صالح خداوند است که حکم و نصرت الهی را به عنوان آینده قطعی به بندگان صالح و حق را نوید می‌بخشد؛ بنابراین، خاستگاه نگاه به آینده در اسلام، با هدایت

وحی، سعی در تعالی و تکامل به‌سوی آینده مطلوب (تحقق تمدن نوین اسلامی) دارد که انسان را با تعالیم وحی خود نیازمند آینده‌نگری در دو بُعد جسمانی و روحانی یا مادی و معنوی می‌یابد که بهره‌گیری از دانش و ابزار، یکی از لوازم آن می‌باشد.

آینده‌پژوهی و آینده‌نگری انقلاب اسلامی در منظومه فکری آیت‌الله جایگاه ویژه‌ای دارد. در اندیشه ایشان، تداوم، توسعه و تقویت آینده مبتنی بر تمدن نوین اسلامی و طلوع خورشید ولایت عظمای الهی (عج) از اهداف و آرمان‌های اصلی انقلاب اسلامی است. آینده‌پژوهی نه تنها به عنوان یک ابزار تحلیلی، بلکه به عنوان بخشی از رسالت انقلاب اسلامی برای تحقق تمدن نوین اسلامی و آماده‌سازی جامعه برای ظهور حضرت مهدی (عج) مطرح است. این رویکرد، با تأکید بر سناریوهای قرآنی و تصمیم‌سازی مبتنی بر آموزه‌های دینی، مسیر دستیابی به کمال، سعادت و حیات طیبه را ترسیم می‌کند. در این چارچوب، آینده‌پژوهی به عنوان عاملی کلیدی در جهت‌دهی به حرکت جامعه اسلامی به‌سوی آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی و ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر عدالت، معنویت و پیشرفت همه‌جانبه نقش ایفا می‌کند.

روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد ترکیبی (تحلیلی-توصیفی و سناریوپردازی هنجاری) انجام شده است. در بخش‌های تبیینی، با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به بررسی متن و محتوا پرداخته شده و در بخش ترسیم آینده مطلوب، از سناریوپردازی هنجاری بهره گرفته شده است. داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای و با استناد به منابع مجازی و نرم‌افزاری گردآوری و به روش توصیفی-تحلیلی پردازش شده‌اند. با توجه به نقش محوری آیت‌الله خامنه‌ای در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی، ابتدا بیانات ایشان گردآوری و توصیف شد؛ سپس با استفاده از آیات قرآن و تحلیل محتوای بیانات، سناریوهای تدبیری برای دستیابی به آینده مطلوب ترسیم گردید. سناریوهای هنجاری (بر خلاف سناریوهای اکتشافی) بازتابی از نیازها، آرمان‌ها و ارزش‌ها هستند و پرسش اصلی آن‌ها این است: چه آینده‌ای مطلوب است و چگونه باید آن را ساخت؟ (گلن و گوردن، ۱۳۹۵: ۴۴ و ازگلی، ۱۳۸۳: ۳۷-۴۰؛ مرادی و نوروزیان، ۱۳۸۴: ۴۷). در این روش، آینده‌پژوه با اعتقاد به حاکمیت الهی،

سناریوهایی مبتنی بر ایدئولوژی خود برای ساختن بهترین آینده مطلوب ترسیم می‌کند. سناریوی هنجاری به جای کشف آینده، در پی ساختن آن است. پرسش اصلی پژوهش آن است که چگونه آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی با سناریوهای هنجاری بر پایه آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای می‌تواند به برون‌رفت از وضع موجود و تحقق اهداف آرمانی انقلاب کمک کند. این روش، نسخه‌ای بومی از آینده‌پژوهی است که برخلاف رویکردهای سکولار غربی، دین اسلام را منبع اصلی معرفت آینده‌پژوهانه قرار می‌دهد و آن را در خدمت تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی به کار می‌گیرد.

چارچوب مفهومی

در این بخش، تعاریف لغوی و اصطلاحی واژگان و ترکیبات کلیدی پژوهش مورد استفاده بررسی و تبیین می‌شود

آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی در لغت، تلاشی جامع برای شناخت و مطالعه آینده است (مرادی و نوروزیان، ۱۳۸۳: ۴۶).

در اصطلاح آینده‌پژوهی در پی کشف و شناسایی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است و هدف آن تولید روشمند دانش راهنما و استفاده بیشتر از ملاحظات آینده‌محور در فرآیند تصمیم‌گیری است (پرومیچیچ، ۱۳۸۷: ۱۱ و عنایت‌الله، ۱۳۸۸: ۷).

آینده‌پژوهی شامل تفکر نظام‌مند و صریح درباره آینده‌های جایگزین است و با ارائه این آینده‌ها، به انتخاب و خلق مطلوب‌ترین آینده کمک می‌کند (Bell, 2003: 2). وندل بل سه مؤلفه کلیدی برای آینده‌پژوهی برمی‌شمارد: بیان پیامدهای آتی تصمیمات فعلی، پیش‌بینی مسائل و مشکلات آینده و طراحی راهکارها و راه‌حل‌های بدیل. پنتی مالاسکا آینده‌پژوهی را یک حوزه دانشی مستقل می‌داند که قلمرو پژوهش آن از دانش‌های عادی گسترده‌تر است و ذاتاً بر گمانه‌زنی استوار است (Malaska, 353-361: 13). این دانش به مردم کمک می‌کند تا نگاهشان نسبت به رویدادها، فرصت‌ها و چالش‌های احتمالی آینده تغییر کند و با کاهش ابهام‌ها، توانایی انتخاب‌های هوشمندانه خود و جامعه خود را افزایش دهند

(محمودی و عباسی، ۱۳۸۴: ۳ و ملکی‌فر، ۱۳۸۶: ۲۰) آینده‌پژوهی به معنای بررسی تغییرات و تحولات آینده و ترسیم آینده‌های بدیل و مطلوب است، به گونه‌ای که نگاهی آگاهانه، فعالانه و پیش‌دستانه به آینده داشته باشد (مافی، ۱۳۹۰: ۱۶) آینده‌پژوهی دانشی است که به شکل‌دهی آگاهانه و فعالانه به آینده کمک می‌کند و با ارائه سناریوهای معطوف به خلق آینده، مسیر دستیابی به آینده‌های مطلوب را هموار می‌سازد.

با توجه به تعاریف فوق، آینده‌پژوهی را می‌توان به عنوان دانشی میان‌رشته‌ای و مستقل تعریف کرد که با استفاده از تفکر نظام‌مند و روش‌های علمی، به کشف و ترسیم آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب می‌پردازد. این دانش با ارائه راهکارها و سناریوهای بدیل، به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا با نگاهی آگاهانه و پیش‌دستانه، آینده‌ای مطلوب را برای جامعه خلق کنند.

سناریو پردازی

سناریوپردازی به عنوان ابزاری برای تحلیل سیاست‌ها و شناخت شرایط، تهدیدات، فرصت‌ها، نیازها و ارزش‌های برتر آینده تعریف می‌شود. این مفهوم که ریشه در هنر قصه‌گویی و نمایش دارد، به تدریج به حوزه‌ی آینده‌پژوهی راه یافته و به معنای ترسیم چشم‌اندازهای آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب به کار رفته است (خزایی و محمودزاده، ۱۳۹۲: ۱۵۲) سناریو توصیف داستانی از آینده است که بر فرآیندهای علت و معلولی مؤثر بر تصمیم‌گیری تمرکز دارد و وقوع آن نه‌تنها حتمی نیست، بلکه احتمال آن نیز ممکن است اندک باشد. از این رو، دقت و درستی به عنوان ویژگی‌های اصلی یک سناریو مطرح نیستند، بلکه توجیه عقلی، سازگاری درونی، توصیف روابط علت و معلولی و اشاره به چالش‌های آینده از ویژگی‌های یک سناریوی خوب محسوب می‌شوند.

سناریوپردازی در اصل، مهندسی و معماری آینده است که با هدف طراحی و برنامه‌ریزی برای رسیدن به آینده‌های مطلوب انجام می‌شود. این فرآیند شامل شناخت آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب و همچنین برنامه‌ریزی برای چگونگی دستیابی به آن‌ها است. سناریوها به عنوان ابزاری برای برنامه‌ریزی و مهندسی آینده، به‌ویژه در راستای تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی، نقش کلیدی ایفا می‌کنند؛ به عبارت دیگر،

سناریوپردازی فرآیندی است که با ارائه طرح‌هایی برای آینده، به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا با نگاهی نظام‌مند و آگاهانه، مسیرهای دستیابی به آینده‌های مطلوب را شناسایی و طراحی کنند.

آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی

آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی با آرمان‌های متعالی آن، از جمله تحقق «حیات طیبه» و زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج)، همسویی و سنخیت عمیقی دارد. این آینده‌پژوهی بر خلاف رویکردهای سکولار و پوزیتیویستی غربی که صرفاً به بررسی احتمالات و واقعیت‌های عینی می‌پردازند، با نگاهی هنجاری و ارزشی، به دنبال ترسیم آینده‌های مطلوب بر اساس آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های اسلامی است. آینده مطلوب انقلاب اسلامی نه تنها در مقابل گزینه‌های انحطاط، انحراف، فروپاشی و توقف قرار دارد، بلکه به عنوان بدیلی متعالی، رسیدن به «توسعه پایدار» همه‌جانبه و نیل به «حیات طیبه» را هدف قرار می‌دهد. این توسعه پایدار به دو صورت قابل تصور است: یکی به صورت نسبی که در آن شاخص‌های کمی و کیفی توسعه در مقایسه با سایر کشورها و گذشته نظام اسلامی سنجیده می‌شود و دیگری به صورت حقیقی که منطبق با آرمان الهی انقلاب اسلامی و نیل به حیات طیبه است.

آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی بر این پیش‌فرض استوار است که گزینه‌های احتمالی فراروی انقلاب، واقعیت‌های عینی جبری نیستند، بلکه احتمالات بالقوه‌ای هستند که تحت اراده انسان ساخته می‌شوند. انسان با تلاش و برنامه‌ریزی می‌تواند به آینده‌های مطلوب دست یابد و وعده‌های الهی را محقق سازد. این نوع آینده‌پژوهی دو سطح آرمانی دارد: سطح اول، اهداف دنیوی مانند توسعه اقتصادی، امنیتی، رفاهی و حقوقی است که خود ابزاری برای رسیدن به اهداف متعالی‌تر هستند؛ و سطح دوم، اهداف اخروی مانند «لقاءالله» و «خلود در بهشت برین» است که به عنوان غایات نهایی مطرح می‌شوند (فارابی، ۱۹۷۱: ۱۰۱ و خمینی، ۱۳۶۸، ج ۲۰: ۲۹۸).

سناریوپردازی در این چارچوب، به عنوان ابزاری برای تحلیل سیاست‌ها و شناخت شرایط، تهدیدات، فرصت‌ها و نیازهای آینده، نقش کلیدی ایفا می‌کند. سناریوهای

آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی باید بر پایه آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، مانند بیانیه گام دوم و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، طراحی شوند. این سناریوها نه تنها به دنبال ترسیم آینده‌های ممکن و محتمل هستند، بلکه با نگاهی هنجاری، به دنبال خلق آینده‌های مطلوب و همسو با آرمان‌های انقلاب اسلامی می‌باشند. در این راستا، عوامل مؤثری مانند کارگزاران متعهد و توانمند، پیشران‌های تغییرساز و روندهای نوظهور، به عنوان عناصر کلیدی در شکل‌دهی به آینده مطلوب انقلاب اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرند.

درنهایت، آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی با تأکید بر سناریوپردازی هنجاری، به دنبال تحقق آرمان‌های متعالی انقلاب است. این رویکرد، با نگاهی آگاهانه، فعالانه و پیش‌دستانه، مسیر دستیابی به «حیات طیبه» و زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج) را ترسیم می‌کند و به عنوان الگویی برای برنامه‌ریزی راهبردی در راستای اهداف انقلاب اسلامی مطرح می‌شود.

پیشینه پژوهش

موضوع آینده‌پژوهی علی‌رغم نوپدید بودن، به دلیل ضرورت و اهمیت آن، مورد توجه مراکز علمی و پژوهشی قرار گرفته است. در حوزه انقلاب اسلامی نیز پژوهش‌های متعددی انجام شده که به بررسی ابعاد گوناگون این پدیده پرداخته‌اند. مرور ادبیات موجود نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها در سه دسته: منابع عمومی آینده‌پژوهی، منابع آینده‌پژوهی با نگاه اسلامی و منابع مرتبط با آینده انقلاب اسلامی جای می‌گیرند. در میان منابع عمومی، کتاب الفبای آینده‌پژوهی اثر عقیل ملکی (۱۳۹۳) به عنوان اثری پایه‌ای، مفاهیم اولیه و روش‌شناسی آینده‌پژوهی را ارائه کرده است، اما به انقلاب اسلامی و آموزه‌های قرآنی نپرداخته است. در حوزه آینده‌پژوهی اسلامی، کتاب آینده‌پژوهی دینی و آینده جهان از دیدگاه اسلام اثر رحیم کارگر (۱۳۹۵) با نگاهی نظری به جنبه‌های دینی پرداخته، اما بیشتر به کلیات محدود مانده و کمتر به سناریوپردازی هنجاری انقلاب اسلامی توجه کرده است. از جمله آثار مهم در حوزه آینده انقلاب اسلامی، کتاب آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی اثر محسن مهاجرنیا (۱۴۰۲) است که به ماهیت‌شناسی آینده مطلوب پرداخته، اما همچنان

بر مباحث نظری متمرکز بوده و از ارائه سناریوهای هنجاری مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای فاصله دارد. در میان پژوهش‌های سناریومحور، تحقیق آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی ایران اثر سعید حاجی‌ناصری و نجف شیخ‌سرای (۱۳۹۶) سه سناریوی استحاله، براندازی و ترقی و پیشرفت را بررسی کرده که هرچند گامی به‌سوی سناریونویسی است، اما فاقد رویکرد هنجاری اسلامی و مبتنی بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای می‌باشد. همچنین کتاب آینده انقلاب اثر علی عسکری (۱۳۸۸) سه دیدگاه عمده درباره آینده انقلاب اسلامی (فروپاشی، تداوم بی‌قیدوشرط و تداوم مشروط) را تحلیل کرده که بیشتر جنبه تحلیلی دارد تا هنجاری. با بررسی پیشینه پژوهش‌های مرتبط، مشخص می‌شود که علیرغم تلاش‌های صورت گرفته، بیشتر این آثار به جنبه‌های نظری و عمومی آینده‌پژوهی پرداخته‌اند و کمتر به سناریوپردازی هنجاری با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای توجه کرده‌اند. پژوهش حاضر با درک این خلأ، درصدد است تا با پردازش و تدوین سناریوهای هنجاری برگرفته از ایدئولوژی اسلامی، به شکل‌گیری آینده مطلوب از منظر آیت‌الله خامنه‌ای بیانجامد. این رویکرد با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های ایشان، زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی و دستیابی به آینده‌ای مطلوب خواهد بود.

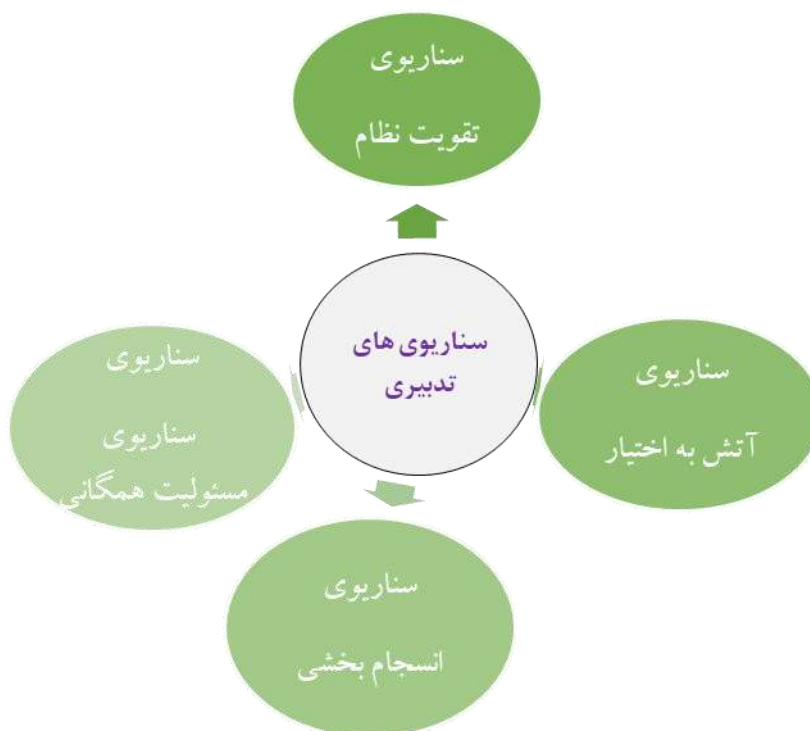
سناریوهای تدبیری

یکی از مباحث محوری در آینده‌پژوهی با روش سناریونویسی، شناخت آرمان‌ها و اهداف جامعه است. پس از شناسایی این آرمان‌ها و پیش‌فرض‌های شکل‌دهنده آینده مطلوب، مرحله بعدی شامل تدوین سناریوها، برنامه‌ریزی و مدیریت مسیرهای دستیابی به این اهداف است. برای تحقق آینده مطلوب، ابتدا باید امکانات و محدودیت‌های وضع موجود را شناخت و سپس با تکیه بر ارزش‌ها و اهداف بنیادین، راهکارهایی جسورانه و عملیاتی در قالب سناریوها و راهبردها ارائه داد. این سناریوها باید چشم‌اندازهای روشنی ترسیم کنند تا حرکت به سمت آینده مطلوب را ممکن سازند. پس از شناسایی آینده مطلوب، محقق با بازگشت به مبانی و اصول بنیادین (پیش‌فرض‌ها و شاخص‌ها) و هنجارهای مفروض و با در نظر گرفتن روندهای جاری و شرایط عینی، آینده مطلوب را از منابع

معرفتی و حیانی و اجتهادی استخراج می‌کند. این رویکرد، نه تنها به تدوین سناریوهای تدبیری برای برون‌رفت از وضع موجود کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی و دستیابی به آینده‌ای مطلوب خواهد بود؛ بنابراین، سناریوهای تدبیری به عنوان ابزاری برای حرکت به سمت آینده‌ای آرمانی و مطلوب طراحی می‌شوند و گام‌های عملیاتی برای تحقق این چشم‌اندازها ارائه می‌دهند (مهاجرنیا، ۱۴۰۲: ۱۶۸).

سناریوی تدبیری، همان‌طور که از نامش پیداست، به مجموعه‌ای از راهبردها، هدایت‌ها، جهت‌گیری‌ها و هدف‌گذاری‌ها اشاره دارد که به دنبال اصلاح وضعیت موجود و حرکت به سمت آینده‌ای مطلوب هستند. این سناریوها با شناسایی مشکلات و چالش‌های وضع موجود، راهکارهایی برای خروج از بحران و رسیدن به آینده‌ای مطلوب ارائه می‌دهند. در سناریوی تدبیری، شناخت وضعیت موجود از اهمیت بالایی برخوردار است، چرا که برای حرکت از وضعیت فعلی به سمت آینده مطلوب، ابتدا باید از شرایط کنونی آگاهی کامل داشت. پس از این شناخت، جامعه از وضعیت بحران خارج شده و راه‌های برون‌رفت در قالب راهبردها و پیشران‌ها تبیین می‌شود (اسدی، ۱۴۰۳: ۱۲۶).

سناریوی تدبیری با تحلیل نقاط قوت وضعیت داخلی و فرصت‌ها و تهدیدهای محیط خارجی، مسیر رسیدن به اهداف بلندمدت را ترسیم می‌کند. این سناریوها به شکل روش‌مند، تصاویری از آینده‌های ممکن و مطلوب ارائه می‌دهند تا تصمیم‌گیرندگان بتوانند تغییرات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و امنیتی را در زمان حال رصد کنند. این رویکرد از غافل‌گیری جلوگیری کرده و با حفظ سرمایه‌های نظری و انسانی، امکان تصمیم‌گیری کارآمد برای طراحی آینده مطلوب را فراهم می‌سازد (اسدی، ۱۴۰۳: ۱۲۶ و مهاجرنیا، ۱۴۰۲: ۴۰۲). سناریوهای تدبیری به جوامع می‌آموزند که چگونه با بهره‌گیری از توانمندی‌ها و ظرفیت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مسیرهای دستیابی به آینده‌های مطلوب را سامان بخشند. این سناریوها نشان می‌دهند که چگونه می‌توان با برنامه‌ریزی دقیق و هدفمند، آینده‌ای آرمانی را برای خود و جامعه رقم زد. در این تحقیق، سناریوی تدبیری بر اساس مبانی قرآنی و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای طراحی شده و مسیر دستیابی به آینده‌ای مطلوب و محمود را برای انقلاب اسلامی ترسیم می‌کند.

شکل ۱: سناریوهای تدبیری

این سناریو در چهار محور اصلی صورت‌بندی شده است که عبارت‌اند از:

۱) سناریوی تقویتی نظام

حفظ و تقویت نظام اجتماعی و سیاسی بر پایه آموزه‌های دینی و اسلامی، از مباحث بنیادین در حوزه آینده‌پژوهی است. فطرت اجتماعی انسان و ضرورت وجود نظام برای زندگی جمعی، حقیقتی است که خرد و عقل آن را تأیید می‌کند. اجتماع زمانی شکل می‌گیرد که پیوندی هدف‌مند و انسجامی نظام‌مند میان اعضای آن برقرار شود. عقل سلیم حکم می‌کند که بقای جامعه در گرو تحقق حقوق افراد و برقراری روابط متعادل و منظم در مناسبات اجتماعی است. این امر مستلزم وضع قوانینی است که تدبیر امور جامعه را ممکن سازد. از این رو، شناسایی و دفع عوامل تفرقه و اختلال در نظام جامعه، ضرورتی

اجتناب‌ناپذیر است و بر اساس حکم عقل، حفظ نظام از هرگونه آشفتگی واجب و حیاتی است (شهابی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۶۱).

در قرآن کریم، آیات متعددی بر اهمیت حفظ نظام و وحدت جامعه تأکید شده است. از جمله آیه «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ / انعام، ۱۵۳» که بر پیروی از راه مستقیم و پرهیز از تفرقه تأکید می‌کند. همچنین آیه «وَأَعْتَصِمُوا بِهِ حَبْلَ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا / آل عمران، ۱۰۳» که به وحدت و همبستگی جمعی فرمان می‌دهد. تا جایی که «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ / آل عمران، ۱۰۵» این آیات به‌روشنی بیان می‌کنند که حفظ نظام و پرهیز از تفرقه، از اصول اساسی در تحقق جامعه مطلوب است. یکی از نکاتی که در ذیل این آیات مطرح می‌شود این است که خداوند سبحان امر به اعتصام جمعی کرده است و نه فردی زیرا اعتصام فردی هدفی را از بیان حکم مورد نظر (جامعه مطلوب) تأمین نخواهد کرد؛ بنابراین عدم اجتماع بر این حکم، از علل تفرق، اختلاف و وقوع در مهالک می‌باشد که همان از بین رفتن نظام است (موسوی سبزواری، ۱۴۰۹، ج ۶: ۲۱۲). در این آیات، خداوند اول مردم را به اتحاد دعوت نموده است و ثانیاً مردم را از اختلاف و تفرقه نهی می‌کند تا ضرورت وحدت روشن شود و به طور مطلق مردم را به اصل اتحاد و حفظ نظام دعوت می‌کند.

در روایات نیز بر لزوم حفظ نظام و نقش امامت در تنظیم امور جامعه تأکید شده است. چنانچه از پیامبر اسلام (صلی‌الله علیه وآله) نقل شده است: «اسمعوا و اطيعوا لمن ولاة الأمر فانه نظام الاسلام» از کسی که خداوند کارها را به دست او سپرده اطاعت کنید زیرا او نظام‌دهنده احکام اسلامی است (مفید، ۱۳۶۴، مجلس ۲: ۱۴). درواقع لازمه حفظ و تقویت نظام اطاعت از امام معصوم و ولی ایشان است.

امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) در پاسخ به شعار خوارج «لا حکم الا الله» که قصد نفی حکومت و امامت داشتند، فرمودند: «کلمه‌ای حقی است که از آن اراده باطل کرده‌اند. حکم از آن خداست، ولی مردم نیازمند حاکمی هستند، چه فاجر و چه صالح تا در سایه حکومت او، مؤمنان به وظایف خود عمل کنند و کافران از زندگی دنیوی بهره‌مند شوند.

مالیات‌ها جمع‌آوری شود، با دشمنان مبارزه گردد، راه‌ها امنیت یابد، حق ضعیف از قوی گرفته شود، نیکوکاران در آسایش باشند و از شر فاجران در امان بمانند» (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ج ۱: ۸۲). امام تأکید می‌کنند که جامعه بدون نظام ممکن نیست و حتی حکومت فرد فاسد بهتر از هرج و مرج است.

روایت‌های فراوان با این مضمون موجود است که والی ستمگر بهتر از هرج و مرج است. مثل شرح نهج‌البلاغه ابن میثم بحرانی از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) روایت شده که فرموده: «امام ستمگر از فتنه بهتر است» (البحرانی، ۱۴۲۷، ج ۲: ۱۰۳). امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «والی ستمگر کینه‌توز بهتر از هرج و مرج فتنه‌ای که مداوم باشد است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۶: ۲۳۶).

آیت‌الله خامنه‌ای حفظ نظام را بزرگ‌ترین معروف دانسته و در این باره فرموده‌اند: «حفظ نظام واجب است و اوجب از همه امور است. نظام مرزهای مشخصی دارد که یکی از این مرزها، مرزهای اخلاقی و فرهنگی است و باید حفظ شود» ایشان در بیانیه گام دوم انقلاب، هفت توصیه کلیدی را به عنوان مقدمات حفظ و تقویت نظام اسلامی بیان کرده‌اند که شامل علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و سبک زندگی می‌شود. این توصیه‌ها نقش اساسی در استحکام و تداوم نظام اسلامی ایفا می‌کنند (خامنه‌ای، بیانیه: ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، نظام اسلامی صرفاً یک ساختار سیاسی نیست، بلکه تجلی عینی حکومت الهی در عصر غیبت، بستر اجرای قوانین قرآن و امانتی گران‌بهاست. ایشان حفظ نظام را اوجب واجبات و برتر از هر تکلیف فردی می‌دانند و تصریح می‌فرمایند: حفظ نظام واجب است و اوجب از همه‌ی امور است (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۰۵/۳۱). همچنین هشدار می‌دهند که اگر به محتوا و اصول توجه نشود ممکن است در زیر پوست شکل رسمی نظام، تغییرات تدریجی و بنیادین رخ دهد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۶/۰۷). از نگاه ایشان، نظام اسلامی حلقه آغازین حرکت به‌سوی تمدن نوین اسلامی است و در بیانیه گام دوم انقلاب تأکید می‌شود: «این گام دوم، انقلاب را به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌ناده) هست

نزدیک خواهد کرد» (خامنه‌ای، بیانه: ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). برای تحقق این سناریو، ایشان سه راهکار اساسی ارائه می‌دهند: اول، ایستادگی بر اصول و ارزش‌های انقلاب تا جایی که می‌فرمایند: من آنچه نیاز امروز میدانم، ایستادگی بر اصول انقلاب در درجه‌ی اول است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۰۸/۲۶)؛ دوم، حفظ محتوا و اصول اساسی نظام به عنوان شرط کافی و تأکید می‌کنند شرط کافی حفظ نظام اسلامی، حفظ و تقویت محتوا و اصول اساسی نظام اسلامی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۶/۰۷)؛ سوم، تحکیم وحدت ملی با استناد به آیه *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* (آل عمران، ۱۰۳) و ایشان وحدت را نه یک تاکتیک، بلکه «اصلی از اصول اسلام» و «یک امر قرآنی می‌دانند». در نتیجه، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، حفظ نظام شرط اساسی تحقق آینده مطلوب است و هرگونه اختلال در آن، تهدیدی جدی برای بقای جامعه اسلامی و انحراف از مسیر تمدن نوین اسلامی محسوب می‌شود.

۲) سناریوی مسئولیت همگانی

این سناریو بر مبنای اصل مسئولیت اجتماعی استوار است که به انسان می‌آموزد، نه تنها در قبال خانواده، بلکه در برابر جامعه خویش نیز دارای وظایف و تعهداتی است که متناسب با آن، از حقوق و امتیازات شهروندی بهره‌مند می‌گردد. آموزه‌های اسلامی نیز بر اجتماعی بودن انسان و تلاش برای ساختن جامعه‌ای متعالی و مطلوب تأکید کرده‌اند. بنیادهای نظری و کارکردی این سناریو نیز در تحقق جامعه مطلوب اسلامی، بر مشارکت همگانی و مسئولیت‌پذیری فردی و جمعی، تأکید دارند.

رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله) در این باره فرموده‌اند: *«كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»* (شعیری، ۱۳۹۲: ۱۱۹). این حدیث شریف بیانگر آن است که هر فردی در جامعه، مسئولیتی بر دوش دارد و نمی‌توان بار حفظ جامعه از بلایا و آسیب‌ها و تلاش برای ارتقای همه‌جانبه آن را صرفاً بر عهده حکومت نهاد و دیگران را از مسئولیت مبرا دانست. آیت‌الله خامنه‌ای با استناد به این روایت، ضمن مسئول دانستن تمامی آحاد جامعه، پیشرفت را نوعی تحول می‌دانند که در پیوندها و نظام‌های اجتماعی به حقایقی والا منتهی

می‌شود. به بیان دقیق‌تر، پیشرفتی که اسلام به دنبال آن است، پیشرفتی است که بر پایه مسئولیت اجتماعی استوار باشد.

همچنین روایت «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۱۶۳). این حدیث ارزشمند، هرچند به اهتمام امور مسلمین اشاره دارد، اما تلویحاً بر این نکته تأکید می‌کند که مسلمان باید دغدغه آینده جامعه را داشته باشد. این مسئولیت نه تنها نسبت به خود و نزدیکان، بلکه نسبت به آینده جامعه و حتی همه بشریت برای او تعریف شده است. این مسئولیت همگانی، خطاب به تمامی هسته‌های فکری، عملی، فرهنگی و جهادی در سراسر کشور است که در مواجهه با اختلالات در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی، به صحنه می‌آیند تا با فکر و اندیشه خویش، ابتکار عمل را به دست گرفته و کاستی‌های مسئولین و نهادهای فرهنگی را جبران نمایند.

آیت‌الله خامنه‌ای در تبیین مبانی فکری خود، مسئولیت همگانی را یک اصل بنیادین و جاری در متن حیات اجتماعی معرفی می‌کنند. ایشان با تأکید بر این که مسئولیت اختصاص به فرد یا گروه خاصی ندارد، می‌فرمایند: من و شما مسئولیم. مسئولیت، مخصوص یک فرد و یک جمع نیست. بار بر دوش همه است؛ گاهی بیشتر و سنگین‌تر و گاهی کمتر و سبک‌تر؛ کلکم راع. نظام اسلامی این‌گونه است. (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۸/۰۴/۲۵). آیت‌الله خامنه‌ای همچنین بر این نکته پای می‌فشارند که مسئولیت همگانی با احساس تعهد درونی گره خورده است و نمی‌توان آن را صرفاً یک وظیفه صوری تلقی کرد: احساس مسئولیت همگانی... توقع و انتظار این‌جانب آن است که همه به‌ویژه مسئولان دستگاه‌ها و دارندگان امکانات مادی و معنوی و تبلیغاتی، این احساس مسئولیت را جدی بگیرند و در عمل نشان دهند (خامنه‌ای، پیام: ۱۳۹۴/۱۱/۰۶). ایشان در تحلیل مفهوم مسئولیت همگانی، آن را به سه سطح اساسی تقسیم می‌کنند: نخست، مسئولیت فردی که هر کس در قبال رفتار و عملکرد خود دارد؛ دوم، مسئولیت در برابر خانواده و نزدیکان؛ و سوم، مسئولیت اجتماعی که هر فرد در برابر جامعه و سرنوشت جمعی بر عهده دارد. از منظر ایشان، مسئولیت اجتماعی و احساس مسئولیت در قبال خداوند و مردم از مبانی اسلامی حکومت و معارف و مفاهیم قرآنی است (خامنه‌ای، بیانات:

۱۳۹۵/۱۲/۱۹). همچنین، ایشان با تأکید بر این که مسئولیت به معنای خادم بودن است نه خادم خواستن، می‌فرمایند: مسئولان نظام اسلامی بدانند شکر نعمت مسئولیتشان در این است که به بندگان خدا نزدیکی بیشتری پیدا کنند، با آنان نشست و برخاست داشته باشند، دغدغه زندگی آنان را داشته باشند و مشکلات را از سر راهشان بردارند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۷/۰۷/۲۸).

از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، حضور مردم در صحنه‌های مختلف و مشارکت آنان در سرنوشت جمعی، ستون فقرات نظام اسلامی را تشکیل می‌دهد و اساس قوام و دوام جمهوری اسلامی به این حضور و مشارکت وابسته است. ایشان تصریح می‌فرمایند: دوام جمهوری اسلامی و قوام جمهوری اسلامی و عزت جمهوری اسلامی و آبروی جمهوری اسلامی در دنیا متوقف به حضور مردم است... قوام جمهوری اسلامی به حضور مردم است و برای اثبات صحت و صداقت نظام جمهوری اسلامی، حضور مردم یک امر لازم و واجبی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۴/۰۸). ایشان همچنین تأکید دارند که این مشارکت باید آگاهانه و مسئولانه باشد و در مقابل، مسئولان نیز موظف به پاسخگویی و شفافیت در قبال مردم هستند و بدین‌سان، نظام سیاسی متعهد، زنده و کارآمد شکل می‌گیرد. ایشان با استناد به آیات قرآن و سیره پیشوایان معصوم (ع)، مسئولیت همگانی را زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی معرفی می‌کنند و آن را از ارکان اساسی پیشرفت و تعالی جامعه اسلامی می‌دانند.

۳) سناریوی آتش به اختیار

آتش به اختیار در اصل اصطلاحی نظامی است که به شرایطی اشاره دارد که نیروهای عمل‌کننده در فقدان فرماندهی متمرکز یا قطع ارتباط با مرکز فرماندهی، با ابتکار و خلاقیت خود، اقدامات مؤثری را برای مقابله با دشمن انجام می‌دهند (U.S. Department of Defense. 2020. Joint Publication 3-09). این مفهوم توسط آیت‌الله خامنه‌ای به حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و جهادی منتقل شد و به عنوان گفتمانی نوین در ادبیات انقلاب اسلامی مطرح گردید. در این چارچوب، به معنای اقدام خودجوش، مسئولانه و مبتنی بر شناخت دقیق از شرایط و نیازهای جامعه است. این اقدامات باید در راستای اهداف کلان

نظام اسلامی و با رعایت چارچوب‌های قانونی و فقهی انجام شود. (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۳/۱۷) این سناریو نه تنها به معنای بی قانونی یا هرج و مرج نیست، بلکه حرکتی هدفمند و سازمان یافته برای مقابله با بحران‌ها و پیشبرد اهداف تمدنی است.

آیت الله خامنه‌ای در خطبه‌های نماز عید فطر، ضمن بازتعریف دقیق این مفهوم برای عموم مردم، تصریح فرمودند: آتش به اختیار به معنی کار فرهنگی خودجوش و تمیز است؛ معنی اش این است که در تمام کشور، جوان‌ها و صاحبان اندیشه و فکر، صاحبان همت، خودشان با ابتکار خودشان، کار را -کارهای فرهنگی را- پیش ببرند، منافذ فرهنگی را بشناسند و در مقابل آن‌ها، کار انجام بدهند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۴/۰۵). ایشان در ادامه با صراحت هرگونه تفسیر نادرست از این مفهوم را نفی کرده و تأکید نمودند: آتش به اختیار، به معنای بی قانونی و فحاشی و طلبکار کردن مدعیان پوچ اندیش و مدیون کردن جریان انقلابی کشور نیست (همان)؛ و در هشداری روشن افزودند: نیروهای انقلابی بیش از همه باید مراقب نظم کشور، مراقب آرامش کشور، مراقب عدم سوءاستفاده‌ی دشمنان از وضعیت کشور و مراقب حفظ قوانین [باشند] (همان). ایشان همچنین در دیدار با دانشجویان، این مفهوم را خطاب به «تشکل‌هایی که تحت هر نامی، معتقد به انقلاب‌اند، معتقد به دین‌اند، معتقد به نظام اسلامی‌اند، معتقد به این مبارزه‌ی عظیم‌اند» صادر کردند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۳/۱۷). در تبیین عمیق‌تر مبانی فکری آتش به اختیار، ایشان آن را به مفاهیم اصیل قرآنی و دینی پیوند می‌زنند. در دیدار فرماندهان بسیج فرمودند: گفتیم افسران جوان جنگ نرم؛ نگفتیم سربازان، چون سرباز فقط منتظر است که به او بگویند پیش، برو جلو؛ عقب بیا، بیاید عقب... افسر جوان در صحنه است؛ هم به دستور عمل می‌کند، هم صحنه را درست می‌بینید؛ با جسم خود و جان خود صحنه را می‌آزماید. لذا این‌ها افسران جوان‌اند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۶/۰۸). آیت الله خامنه‌ای همچنین مفهوم جهاد کبیر را که در قرآن کریم آمده است (سوره فرقان، آیه ۵۲: فَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا) به عنوان یکی از ارکان نظری آتش به اختیار معرفی کرده و حساسیت در برابر دشمن و کار دشمن و نقشه‌ی دشمن و عدم تبعیت از او را از شاخص‌های اصلی انقلابی بودن برمی‌شمارند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۰۳/۱۴). از نگاه

ایشان، آتش به اختیار به معنای اختیار بی‌قید و شرط نیست، بلکه اختیار مستند بر تشخیص و تعهد است که در بستر چهارچوب نظام و قوانین کشور و مصلحت کشور معنا می‌شود. بدین ترتیب، سناریوی آتش به اختیار نه تنها یک راهبرد برای شرایط بحرانی، بلکه گفتمانی نوین برای خروج از رکود، مقابله با جنگ نرم دشمن و حرکت خودجوش و مسئولانه به سوی جامعه‌ای مطلوب و آرمانی است.

۴) سناریوی انسجام‌بخشی

انسجام در لغت به معنای: هماهنگ بودن، همبستگی داشتن، روان بودن در امور، روان شدن (معین، ۱۳۶۲: ۱۵۱)، سناریوی انسجام‌بخشی به عنوان راهبردی کلیدی در جهت ایجاد هماهنگی، همبستگی و وحدت میان مسلمانان عمل می‌کند. این سناریو با جلوگیری از تفرقه‌افکنی قدرت‌های جهانی، زمینه‌ساز تشکیل جبهه‌ای واحد اسلامی است. وحدت و انسجام میان افراد و جوامع اسلامی نه تنها دستیابی به اهداف متعالی را تسریع می‌بخشد، بلکه با افزایش انگیزه و تمرکز نیروها، توان مقابله با بحران‌های سیاسی، نظامی و اقتصادی جهانی را تقویت می‌کند. انسجام‌بخشی فراتر از اتحاد ملی است و تمام مسلمانان جهان را با تمامی دیدگاه‌ها، اعتقادات، مذاهب و فرق در بر می‌گیرد. این سناریو بر حفظ عقاید و آیین‌های مختلف تأکید دارد، اما در عین حال، مسلمانان را به پیروی از اصول مشترک اسلام و دوری از تفرقه و اختلاف فرا می‌خواند. این رویکرد مانع از سوءاستفاده دشمنان از قوم‌گرایی، فرقه‌گرایی و اختلافات جزئی می‌شود.

از ابتدای انقلاب اسلامی، وحدت کلمه به عنوان یکی از شعارهای اصلی در انقلاب اسلامی مطرح شد. ایشان با کشف قدرت اعجاز‌آمیز وحدت، زمینه‌ساز تحقق اتحاد ملی و پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و بیداری اسلامی در جهان شدند. لذا با تکیه بر سناریوی انسجام و وحدت، میان گروه‌های قومی، اقلیت‌های مذهبی و تمامی اقشار جامعه ایران اتحاد ایجاد شد؛ بنابراین این سناریو نه تنها در حفظ انقلاب اسلامی نقش اساسی داشت، بلکه ما را در رسیدن به آرمان‌های متعالی یاری می‌کند. قرآن کریم نیز بر اهمیت انسجام و وحدت تأکید فراوانی کرده است «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا/ آل عمران، ۱۰۳». این آیه مسلمانان را به وحدت و دوری از تفرقه فرا می‌خواند و محور این وحدت

را دین خدا معرفی می‌کند، نه نژاد، زبان یا ملیت. وحدت مورد نظر قرآن، وحدتی است که بر محوریت توحید و در سایه قرآن و اسلام شکل می‌گیرد.

همچنین آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ/حجرات، ۱۰» این آیه برادر دینی را به عنوان عاملی برای اتحاد انسان‌ها از هر نژاد و زبانی معرفی می‌کند. اتحاد و اتفاق کلمه، موجب نزول رحمت الهی و ابقای جامعه است، در حالی که تفرقه و اختلاف، جامعه را به‌سوی نابودی و اضمحلال سوق می‌دهد.

همچنین پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: فَإِنَّ الْأَجْتِمَاعَ رَحْمَةٌ وَالْفُرْقَةُ عَذَابٌ وَ لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالِ أَبَدًا وَ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ يَدٌ وَاحِدَةٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ وَ إِنَّهُ لَا يَخْرُجُ مِنْ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا مُفَارِقٌ وَ مُعَانِدٌ لَهُمْ... (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۸: ۱۰۴) این حدیث شریف بیانگر آن است که اجتماع و وحدت مایه رحمت الهی و تفرقه موجب عذاب است. تمام تلاش پیامبر اکرم (ص) در طول حیات خود، برای ایجاد وحدت و همبستگی میان مسلمانان بود. همچنین آن حضرت در تشریح این مفهوم فرموده‌اند: الْمُؤْمِنُونَ فِي تَبَارِهِمْ وَتَرَاحِمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى تَدَاعَى لَهُ سَائِرُهُ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى (مسند ابن حنبل: ۶/۳۷۹ ۱۸۴۰۸) این سخن نشان‌دهنده اتحاد، انسجام، همدلی و همبستگی میان مؤمنان است که همچون اعضای یک پیکر، درد یکی را همه احساس می‌کنند. درواقع، سناریوی انسجام‌بخشی به ما می‌آموزد که فرهنگ اخوت اسلامی را تقویت کنیم، چرا که اخوت و برادری اسلامی شکل حقیقی و ناب وحدت است. این وحدت نه‌تنها شرط تحقق قدرت اسلام است، بلکه بقاء و استمرار آن را نیز تضمین می‌کند. سناریوی انسجام‌بخشی به عنوان راهبردی مؤثر، درمان اصلی دردهای جامعه اسلامی است. این سناریو با تأکید بر وحدت و انسجام اسلامی بر پایه آموزه‌های دینی، زمینه‌ساز تحقق آینده‌ای مطلوب و آرمانی برای امت اسلامی است.

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، انسجام‌بخشی نه یک راهبرد موقعیتی، بلکه اصلی‌ترین و اساسی‌ترین رکن استمرار و پیشرفت انقلاب اسلامی و ضرورتی انکارناپذیر با پشتوانه وحیانی عمیق است. ایشان با تأکید بر وجوه مختلف وحدت، آن را در دو سطح تعریف و راهبری می‌کنند: اتحاد ملی در درون ایران و انسجام اسلامی در میان همه امت

اسلامی. ایشان به صراحت می‌فرمایند: اتحاد ملی، یعنی یکپارچگی ملت ایران. انسجام اسلامی، یعنی ملت‌های مسلمان با هم همراه باشند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۶/۰۱/۰۱). از نگاه ایشان، هرگونه تفرقه‌افکنی، نفرت پراکنی و دامن زدن به اختلافات جزئی، مصداق بارز بازی در زمین دشمن و کمک به جبهه استکبار محسوب می‌شود و همه باید با ید واحد در مقابل مخالفین جمهوری اسلامی، مخالفین ملت ایران بایستند و حرکت کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۳/۱۷ و ۱۴۰۳/۰۱/۰۱). همچنین نام‌گذاری سال ۱۳۸۶ با عنوان سال اتحاد ملی و انسجام اسلامی گواهی بر این اهمیت راهبردی است. محوری‌ترین مبنا در اندیشه ایشان، تأکید بر ماهیت دینی و قرآنی انسجام است. ایشان وحدت را اصلی از اصول اسلام و یک امر قرآنی می‌دانند که از تاکتیک فراتر رفته و به‌مثابه یک اصل حیاتی و استراتژیک عمل می‌کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۶/۲۶). در تبیین این مبنا، ایشان با استناد به آیه شریفه *وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* (سوره آل عمران، آیه ۱۰۳) بر دو نکته اساسی انگشت می‌گذارند: نخست، اینکه اعتصام به حبل‌الله حتی در آن هم با اجتماع معنا می‌یابد، یعنی در اعتصام به حبل‌الله که مهم‌ترین کارها است، اجتماعوا. دوم، اینکه این دستور، افزون بر مسلمان باید معتصم به حبل‌الله باشد یک واجب جدید و جمعی را به نام اتحاد ایجاد می‌کند و بر این اساس قرآن به ما صریحاً می‌گوید: *واعتصموا بحبل الله جميعاً؛* با همدیگر اعتصام به حبل‌الله پیدا کنید (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۱۲/۲۵ و ۱۴۰۳/۰۶/۲۶). ایشان همچنین با اشاره به آیه *وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا...* (سوره حجرات، آیه ۹)، تأکید می‌کنند: مسئله اتفاق و اتحاد این قدر مهم است که اگر کسی بغی کرد، باید با او مقاتله کرد، با آن مسلمان باید مقاتله کرد برای اینکه او را به وحدت برگردانیم (همان).

ایشان دشمنی و تفرقه را از آفات بزرگ جامعه اسلامی برشمرده و با اشاره به آیه شریفه *وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا*، آسیب‌شناسی کرده و می‌فرمایند: امروز مشکل ما تفرق است؛ با اینکه قرآن نهی کرده است از تفرق ... و امر کرده است به اتحاد. ایشان تأکید می‌کنند که اختلاف سلیقه و نظر در یک جامعه طبیعی است، اشکالی هم ندارد، اما این نباید موجب نفرت پراکنی بشود، نباید افراد را از یکدیگر متنفر بکند، دشمن یکدیگر

بکند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱). در تبیین مرز و چگونگی این همزیستی همراه با حفظ عقاید، ایشان با ابتکار دارالتقرب و یادآوری تجارب ارزشمند آیت‌الله بروجردی و مرحوم شلتوت، وحدت را نه به معنای شیعه، سنی و سنی، شیعه بشود، بلکه به معنای احساس برادری و عمل به حق اسلامی دیگری بر گردن خود تعریف می‌کنند؛ از منظر ایشان، تحقق تمدن نوین اسلامی در گرو این وحدت و انسجام است. ایشان تصریح می‌کنند: اینکه امام بزرگوار ما از قبل از پیروزی انقلاب بر روی وحدت دنیای اسلام و وحدت شیعه و سنی این همه تکیه کرده‌اند، به خاطر همین است؛ چون قدرت دنیای اسلام ناشی از اتحاد است. در این نگاه، انسجام، راهبردی است که ضمن خنثی‌سازی مهندسی تفرقه دشمنان (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۰۴/۰۶)، حرکت جمعی و هدفمند به‌سوی قله‌های رفیع تمدن‌ساز را تضمین کرده و زمینه‌ساز تحقق آینده‌ای مطلوب و آرمانی برای امت اسلامی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی با رویکرد سناریوپردازی هنجاری و با تکیه بر آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای سامان یافته است. این نوشتار در پی پاسخ به این پرسش بود که چگونه می‌توان با بهره‌گیری از سناریوهای هنجاری مبتنی بر منابع وحیانی، از وضع موجود که با چالش‌هایی چون تضعیف ارزش‌های انقلابی، نفوذ فرهنگی دشمن، تفرقه‌افکنی داخلی و خارجی، بی‌عدالتی اقتصادی و کاهش مشارکت مردمی همراه است، عبور کرد و به آینده مطلوب انقلاب اسلامی دست یافت. یافته‌های پژوهش نشان داد که آینده‌پژوهی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، نه ابزاری توصیفی برای پیش‌بینی وقایع، بلکه دانشی هنجاری برای ساختن آینده بر پایه ارزش‌های اسلامی و وعده‌های الهی است؛ آینده‌ای که در آن تمدن نوین اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج) به عنوان غایات نهایی ترسیم شده است. بر پایه این رویکرد، چهار سناریوی تدبیری طراحی گردید که هر یک از حیث معرفتی و عملیاتی، مبنای قرآنی و روایی مستحکمی دارد و متناسب با چالش‌های عینی وضع موجود صورت‌بندی شده است. سناریوی تقویتی نظام با استناد به آیات وحدت و روایات لزوم حفظ نظام، بر

وجوب عقلی و شرعی تحکیم حاکمیت اسلامی به عنوان شرط اساسی هرگونه تحول آرمانی تأکید می‌کند. سناریوی مسئولیت همگانی با الهام از حدیث نبوی کلکم راع، مشارکت فعال آحاد جامعه در سرنوشت جمعی را نه یک انتخاب، بلکه تکلیفی شرعی و راهبردی معرفی می‌کند که در برابر کاهش سرمایه اجتماعی و انفعال شهروندان راهگشاست. سناریوی آتش به اختیار که اصالتاً تعبیری نظامی به معنای اقدام خودجوش در فقدان فرماندهی متمرکز است و با مفهوم قرآنی جهاد کبیر پیوند یافته، برای شرایط اختلال در ساختارهای مرکزی و تهاجم فرهنگی دشمن، راهبردی کارآمد مبتنی بر ابتکار عمل نیروهای انقلابی در چارچوب قوانین ارائه می‌دهد. سناریوی انسجام‌بخشی با تکیه بر آیاتی چون واعتصموا به حبل الله جمیعاً ولا تفرقوا، درمان تفرقه‌افکنی‌های قومی، مذهبی و سیاسی را در ایجاد اتحاد ملی و امت واحده اسلامی جستجو می‌کند.

دست‌آورد اصلی پژوهش آن است که سناریوهای چهارگانه نه گزاره‌های کلی انتزاعی، بلکه راهکارهای عینی و عملیاتی هستند که هر یک با چالش مشخصی از وضع موجود گره خورده و مسیر برون‌رفت از موانع تحقق تمدن نوین اسلامی را ترسیم می‌نمایند. این سناریوها برخلاف رویکردهای سکولار آینده‌پژوهی که آینده را معلول نیروهای کور اجتماعی می‌دانند، بر عاملیت انسانی، اراده جمعی و هدایت الهی تأکید می‌ورزند. در مجموع، آینده‌پژوهی هنجاری مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، ابزاری کارآمد برای تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها و هدایت جامعه به سوی آینده‌ای مطلوب و محمود است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی به بررسی میزان تحقق‌پذیری این سناریوها، روابط میان‌سناریویی و طراحی شاخص‌های پایش پیشرفت آن‌ها در افق تمدن نوین اسلامی بپردازند.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ازگلی، محمد. (۱۳۸۳). رهبری استراتژیک چشم انداز. تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).
- اسدی، سعید. (۱۴۰۳). آینده پژوهی آرمان های انقلاب اسلامی با تأکید بر دیدگاه آیت الله خامنه ای (مدظله العالی)، (رساله علمی سطح ۴). قم: حوزه علمیه.
- البحرانی، کمال الدین میثم بن علی. (۱۴۲۷ ق). شرح نهج البلاغه ابن میثم. قم: انتشارات انوار الهدی.
- پرومیچیچ. (۱۳۸۷). آینده پژوهی و مدیریت آینده در سی دقیقه. مترجم: عبادالله حیدری. تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰ ق). غرر الحکم و درر الکلم. قم: دار الکتاب الاسلامی.
- خامنه ای، سید علی. (۱۳۶۸-۱۴۰۴). بیانات از سال های ۱۳۶۸ الی ۱۴۰۴.
- خزایی، سعید و محمودزاده، امیر. (۱۳۹۲). روش شناسی آینده نگاری. اصفهان: انتشارات علم آفرین.
- خمینی، روح الله. (۱۳۶۸). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- شریف الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ ق). نهج البلاغه. قم: مؤسسه دارالحجره.
- شعیری، محمد بن محمد. (۱۳۹۲ ق). جامع الاخبار. نجف: مطبعه حیدریه.
- شهابی، محمود. (۱۳۷۵). ادوار فقه. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- عنایت الله، سهیل. (۱۳۸۸). پرسش از آینده. تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- فارابی، ابونصر. (۱۹۷۱ م). فصول منتزعه. تحقیق: دکتر فوزی متری نجر. بیروت: دارالمشرق.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

- گلن، جروم کلیتون و گوردن، تئودور. (۱۳۹۵). مرجع روش‌شناسی آینده‌پژوهی (جلد ۱). مترجمان: ابوذر سیفی‌کلستان و همکاران. تهران: دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج)، فرهیختگان دانشگاه.
- مافی، فرزانه. (۱۳۹۰). پژوهشی در حوزه آینده‌پژوهی. تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- مرادی‌پور، حجت‌الله؛ نوروزیان، مهدی. (۱۳۸۴). آینده‌پژوهی، روش‌ها و مفاهیم، شماره ۳۶، ۴۵-۵۰.
- معین، محمد. (۱۳۶۲). فرهنگ معین. تهران: مؤسسه امیرکبیر.
- مفید، محمد. (۱۳۶۴ ش). ترجمه و متن اُمالی شیخ مفید. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- ملکی‌فر، عقیل و همکاران. (۱۳۸۶). الفبای آینده‌پژوهی: علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا. تهران: انتشارات کرانه علم.
- مهاجرنیا، محسن. (۱۴۰۲). آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی. قم: مؤسسه آموزش عالی طلوع مهر.
- موسوی سبزواری، سید عبدالاعلی. (۱۴۰۹ ق). مواهب الرحمان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه اهل‌بیت (ع).
- Bell, Wendell (2003). Foundations of Futures Studies. New Brunswick (USA) and London (UK): Transaction Publishers.
- U.S. Department of Defense (2020). Joint Publication 3-09: Joint Fire Support. Washington, D.C.: Joint Chiefs of Staff.